

Ebû Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin Müzik Risâlelerinde Tesbit Edilen Terimler

Dr. Ahmet Hakkı TURABÎ*

Abstract

In the course of İslâmic civilization's formation many theoretical works on music were written and some technical subjects like notes, musical scales, modes, quartets and different intervals were started to be examined carefully. Music was considered as a science of mathematics in these works. The first works reached to us are al-Kindî's musical treatises. It is essential to know the technical terms used in treatises in order to understand their subjects. For this reason, in this article, we have tried to translate these technical terms into Turkish.

Giriş

Kaynaklar, İslâm tarihinde "İlk İslâm Filozofu"¹ ünvanına sahip olan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin 796'da Kûfe'de doğduğu² ve 874'de Bağdat'da vefat ettiğini ifade etmektedir.³ Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Kûfe ve Basra'da geçiren el-Kindî⁴, daha sonra Abbâsî Devleti'nin başkenti ve dönemin ilim

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Cemâleddîn b. Muhammed İbn Nübâte el-Mısırî, *Serhu'l-uyûn şerhu risâleti'bni Zeydûn* (tashih, Muhammed Kattatü'l-Adevî), Bulak 1678, s. 144.

² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 357; Cemâleddin Ali. b. Yusuf İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ* (takdim, Halil Şerefüddin), Mısır 1326, s. 241; Ebû'l-Abbas Muvaffakuddîn İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-utubbâ* (tashih August Müler), Kahire 1882, s. 286. Bazı kaynaklarda el-Kindî'nin Basra'da, bazıları da Vâsıt'ta doğmuş olduğu kaydedilmiştir. İsmail Hakkı İzmirli, *Feylesüfü'l-Arab* (trc. Abbas Azzâvî), Bağdat 1963, s. 14. el-Kindî'nin doğum tarihi ile ilgili tartışmalar için bk., Mahmut Kaya, *Kindî Felsefî Risaleler*, İstanbul 1994, s. X.

³ Bu farklı ölüm tarihleri için bk. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, LI, Leiden 1943, s. 230; Henry Corbin, *Târîhu'l-felsefeti'l-İslâmiyye* (trc. Naşir Mürüvve), Beyrut 1966, s. 236; Henry George Farmer, *History of Arabian Music*, London 1973, s. 127; Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Leiden 1979, III, s. 244.

⁴ Henry Corbin, *Târîhu'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, s. 235. Bazı kaynaklar Kûfe'den bahsetmeksizin bir müddet Basra'da kaldığını belirtirler. İbn Cülcül, *Tabakâti'l-utubbâ ve'l-hukemâ*, (nşr. Fuâd Seyyid), Kahire 1985, s. 73. el-Kindî'nin yüksek öğrenimini Bağdat'ta yaptığı konusunda klasik kaynaklar ortak görüş bildirirler.

yurdu, âlimlerin durak yeri olan Bağdat'a gitmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir.⁵

el-Kindî sadece bir matematikçi ve geometri uzmanı olmayıp devrinin gerçek bir filozofudur. Astronomi, astroloji, müzik, aritmetik, farmakoloji, tıp ve metafizik ile de ilgilenmiş; bu vb. sahalarda yaklaşık 281 eser telif etmiştir.⁶ Kısaca söylemek gerekirse eserlerindeki bilgiler analitik ve tüm alanlara yaygın olup el-Kindî, daha sonra Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), Nasîrüddîn-i Tûsî (ö. 1273) ve diğerlerinde rastlanacak filozof özelliğini temsil edebilmektedir.⁷

Latince'ye çevrilen eserleriyle el-Kindî, Batı'da da haklı bir üne sahiptir. İtalyan filozof ve matematikçisi Cardanus Hieronimus (ö. 1576) de *Subtilitate* adlı kitabında insanlık tarihi içinde dünyaca ünlü on iki seçkin düşünür ve bilgin arasında el-Kindî'yi de zikretmektedir.⁸ Batı, el-Kindî'yi mezkûr eserleri dolayısıyla filozofluğunun yanı sıra matematikçi ve astroloji uzmanı olarak da tanımaktadır.⁹

Bu ilimlerin yanı sıra el-Kindî müziğin teorisiyle ilgili olarak önemli çalışmalar yapmıştır. Bu eserlerin isimlerini şöylece sıralayabiliriz:

1-Kitâbü'l-a'zam fi't-te'lîf.

2-Risâle fi nisebi'z-zamâniyye.

3-Risâle fi smâati'l-akvâli'l-adediyye.

4-Risâle fi hubr smâati't-te'lîf.

5-Kitâbü'l-Musavvâtî'l-veteriyye min zâti'l-veteri'l-vâhid ilâ zâti'l-aşrâti'l-evtâr.

6-Risâle fi'l-luhûn ve'n-nağam ellefehâ li-Ahmed İbn Mu'tasım.

7-Muhtasarü'l-mûsîka fi te'lîfi'n-nagam ve san'ati'l-ûd ellefehâ li-Ahmed İbn Mu'tasım.

8-Risâle fi eczâ hubriyye fi'l-mûsîka.

9-Risâle fi'l-medhal ilâ smâati'l-mûsîka.

10-Risâle fi kismetî'l-kâmûn.¹⁰

⁵ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 286; Aziz Şevan, *el-Mûsîka li'l-cemî'*, Kahire 1959, s. 52.

⁶ Mahmut Kaya, *Risâleler*, s. XXIV.

⁷ Henry Corbin, *Târîhu'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, s. 239-240.

⁸ Mahmut Kaya, *Risâleler*, s. XVII.

⁹ Gerhard Endreb, "Al-Kindi Über Die Wiedererinnerung Der Seele", *Orients*, XXXIV (Leiden 1994), s. 175-220.

¹⁰ Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38.

Bu eserlerden sadece ilk dört tanesi günümüze ulaşmış olup, üzerlerinde değişik çalışmalar yapılmıştır.¹¹

Sunu önemle belirtmek gerekir ki el-Kindî, İslâm dünyasında müziğe dair ilk eser veren müellif değildir. Bilakis müziğe dâir eserleri bizlere ulaşan ilk müelliftir.¹² el-Kindî'den önce "Eski Arap Ekolü"nden sayabileceğimiz Yûnus el-Kâtib (ö. 765[?]), Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 791),¹³ İshâk el-Mevsilî (ö. 850)¹⁴ ve Yahyâ b. Ali el-Müneccim (ö. 912)¹⁵ İslâm dünyasında ilk teorik müzik eserlerini yazmışlardır. Bu müelliflerin yanısıra İbrâhim el-Mevsilî (ö. 804 [?]), Fuleyh b. Ebî'l-Avrâ (ö. 820[?]) Ebû Kâsım İsmail b. Câmî' (ö. 803[?])¹⁶, Yahyâ el-Mekkî (ö. 820[?])¹⁷, Yahyâ b. Ebî Mansûr el-Mevsilî (ö. IX. yy.)¹⁸, İbrâhim b. el-Mehdî (ö. 839), Sindî b. Ali el-Verrâk (ö. 850[?])¹⁹, Muhammed es-Sûlî (ö. 857)²⁰ ve İbn Mûsâ en-Nasîbî (ö. 860[?])²¹ gibi müellifler ise müziğe dair haberler içeren

¹¹ Bu çalışmaları yayın tarihine göre şu şekilde sıralayabiliriz: Henry George Farmer, "Risâle fi'l-luhûn", *JRAS* (1926), s. 91-92; Lachmann und Ahmed Mahmûd el-Hifnî, *Jaquib İbn İshaq Risâla fi Hubr Ta'lif al-Alhân (Über Die Compozition Der Melodian)*, Leipzig 1931; Ahmed Mahmud el-Hifnî, "Risâletü'l-Kindî fi eczâi hubriyye fi'l-mûsîka", *Mecelletü'l-Mûsîkâ*, VI (Kahire 1941), s. 117; Henry George Farmer, "Al-Kindî on the Ethos of Rhythm Colour and Perfume", *TGUOS*, XVI (Glaskow 1957), s. 443-452; Ahmed Mahmud el-Hifnî, *Risâletü'l-Kindî fi eczâi hubriyye fi'l-mûsîka*, Kahire 1959, s. 17; Zekeriya Yusuf, *Müellefâtü'l-Kindiyyi'l-mûsikiyye*, Bağdat 1962; C. Cowl, "The Risâla fi Hubr Ta'lif al-Alhân of Jaquib İbn İshaq al-Kindî (790-874)", *The Concert*, XXIII (Canada 1966), s. 129-166; Yusuf Şevki, *Risâletü'l-Kindî*, Kahire 1969; Amnon Shiloah, "Un Uncien Traite sur le Ūd d'Abu Yusuf al Kindî", *Traduction et Commentaire, Israel, Or. St.*, Jarusalem 1974, IV, s. 179-205; Turabi, *el-Kindî'nin Mûsiki Risâleleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹² Yahyâ b. Ali b. el-Müneccim (ö. 855/912), *Risâletü'bnî'l-Müneccim fi'l-mûsîka ve keşfi rumûzi Kitâbi'l-Egânî* (tahkik Yusuf Şevki), Kahire 1976, s. 18.

¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ* (tahkik Davud Samuel Margoliouth), London 1907, s. 182; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 43; Halîl Mirdem Bek, *Cemheretü'l-muğannîn*, Dimaşk 1964, s. 14-15; Muhammed b. Hasan Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, Kahire 1954, s. 46. Geniş bilgi için bk., Nihad M. Çetin, "Arûz", *DİA*, III, (İstanbul 1991), s. 424-437; Ali ez-Zebîdî, "Halîlül-Mûsîkâr", *el-Mevrîd*, Bağdat 1975, IV, s. 23-24; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zaman* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1978, II, s. 15; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zumûn* (Gustavus Fluegel), Beyrut ts. (1835 Fluegel baskısından tıpkıbasımdır), I, 67.

¹⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 141; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba*, s. 223-224; Henry George Farmer, *Mesâdirü'l-Mûsîka'l-Arabiyye* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1957, s. 24-28.

¹⁵ Ahmet Hakkı Turabi, "İbnü'l-Müneccim", *DİA*, XXI (İstanbul 2000), s. 155-156.

¹⁶ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî* (nşr. Abdülemir Mühenna-Semîr Yusuf Cabir), Beyrut 1995, I, 2.

¹⁷ *a.g.e.*, VI, 183-200.

¹⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, I, 367; Henry George Farmer, *Mesâdir*, s. 24

¹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 141.

²⁰ Henry George Farmer, *Mesâdir*, s. 24, 29, 65-66.

²¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 145.

eserler vermişlerdir. Ne yazık ki bu döneme ait eserlerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.²²

el-Kindî'nin yaşadığı asır müzik açısından çok önemli ve büyük gelişmelerin olduğu bir dönemdir ve bu nazariyelerde o, önemli bir paya sahiptir.²³ Özellikle Grekler'e ait müzik eserlerinin Arapça'ya tercümesinden sonra yeni bir merhaleye giren müzik, bu döneme kadar soyut ve yüzeysel bir sanat olarak kalmış; bu asırda mükteseb bir kültür haline gelmiştir. Artık müzisyenin sanatının icrasında şiir, kompozisyon, tetrakort (dörtlü aralık), makam, ritim unsurlarını bildiği bir dönem başlamıştır.²⁴ Bundan dolayı el-Kindî "Grek Eserlerini Şerhedener" ekolünün ilk temsilcisi sayılmaktadır. Zira bu dönemle birlikte müzik ilmi, artık riyâzî ilimler çerçevesinde değerlendirilmiştir.²⁵ el-Kindî ses teorisi, tetrakortlar, skalalar, intikal (geçiş) ve kompozisyon konularıyla Grekler tarzında meşgul olmaya başlamış; ilk dönem müziğinin seyrinin düzgün bir seviyeye oturtulması ve Grek müelliflerinin eserlerinin şerhedilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

el-Kindî, eserlerinde müzisyenler ve şarkıcılar için müzik melodi ve formlarında kullanacakları teorik kuralları belirlemiştir. Dolayısıyla bu ilmin öğrencileri için kolay bir yol açmış ve ekol olmuştur. el-Ehvânî bundan dolayı el-Kindî'yi İslâm dünyasında ilk müzik okulunun sahibi olarak niteler ve el-Kindî ekolünün Fârâbî elinde gelişip İbn Sînâ'da zirvesini yaşadığını ifade eder.²⁶

Müziğin bir ilim dalı olarak kurulduğu bu dönemde teorik anlamda ilk eserleri veren el-Kindî'nin müzik risâlelerinde mânâsı kapalı birçok teknik terim mevcuttur. Bu terimler, teorik müzikte önemli bir yer işgal etmektedir.²⁷ Birçoğunun ilk defa kullanılması belki de el-Kindî'nin ilk muallim olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı kelimelerin sözlük anlamlarıyla, müzik bağlamında yüklendiği anlamlar oldukça farklıdır. Bu kelimelere yeni anlamları el-Kindî yüklemiştir. Bu terimleri el-Kindî'nin kullandığı anlamlarıyla Fârâbî, İbn Sînâ ve müzik nazariyatına dair eserler yazan diğer âlimlerin çalışmalarında da görebiliriz. Bunların çoğunun karşılıkları lugatlarda yer almamaktadır. Dolayısıyla el-Kindî ve eserlerini çalışan araştırmacılar için kapalı kalan bu terimlerin Türkçe karşılıklarını bu çalışmamızda verdik. Aynı zamanda Arapça bilmeyen araştırmacılar için terimlerin okunuşlarını köşeli parantez içerisinde gösterdik.

²² Farmer, "Musiki", İA, VIII, (İstanbul 1993), s. 680.

²³ Aziz Şevân, s. 57.

²⁴ Sâmî Hâfız, *Târîhu'l-mûsîka ve'l-gmâi'l-Arabî*, ts., s. 93.

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'şân ve enbâü ebnâü'z-zaman* (nşr. İhsan Abbas), III, 471.

²⁶ Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *Kindî feylesüfü'l-Arab*, Kahire 1985, s. 164-165.

²⁷ Sâmî Hâfız, *Târîhu'l-mûsîka*, s. 102.

Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin Müzik Risâlelerinde Tesbit Edilen Müzik Terimleri, Okunuşları ve Türkçe Karşılıkları²⁸

إِتْلَاف	[i'tilâf]:akort, uyum âhenk
إِبْتِدَاءَات	[ibtidâ'ât]:karar sesleri, ilk notalar
أَبَحّ	[ebah]:boğuk, kısık ses
أَدَاة مَلْفَظَة	[edât müleffeza]:sözlü ses, şiir
أَدَاة مَنْعَمَة	[edât müneğğame]:müzikal ses, şarkı
أَدَاة	[edât]:araç, ses
إِرْحَاء	[irhâ]:çeyrek ses, 1/4 tanîni
أَرْغِين	[arğîn] :org, arğîn ²⁹
إِزْدَوَاج	[izdivâc]:eşleşme [ses]
إِسْتِحَالَة	[istihâle]:dönüşüm, geçiş, intikâl
إِسْتِحَالَة صَوْتِيَّة	[istihâle savtiyye]:sesli geçiş
إِسْتَوَاء	[istivâ]:akort
أَسْتَوْخْسِيَّة	[üstûhsiyye]:Hypomixolydian (eski bir Grek makamı)
إِسْفِرَاس	[isfirâs]:İsfirâs (eski bir İran makamı)
أَصْوَات عَالِيَّة	[esvât 'âliye]:tiz sesler
أَغْنِيَّة	[uğniye]:şarkı, türkû
إِفْصَاح	[ifsâh]:akort
أَقْوَال عَدَدِيَّة	[akvâl adediyye]:şiir

²⁸ Buradaki terimler, yüksek lisans tezimizde incelediğimiz ve tercüme etmeye çalıştığımız el-Kindî'nin müzik risâlelerinde tesbit edebildiğimiz terimlerdir. İslâm dünyasında müziğin yeni teşekkül ettiği bir dönemde yazılan bu eserlerin günümüze ulaşan ilk eserlerden olması, teknik terimlerin kolayca anlaşılmasını zorlaştıran en önemli sebeptir. Sahanın kaynakları ve el-Kindî'nin müzik risâleleri üzerinde yaptığımız incelemeler, ayrıca 1993-1994 eğitim-öğretim döneminde görevli olarak gittiğimiz Ürdün Üniversitesi'nde Arap dili ve müziğine dair yaptığımız araştırmalar, bu terimleri anlamamızda en önemli yardımcı unsurlardır.

²⁹ el-Kindî'nin risâlelerinde adı geçen bu enstrüman "Erğānūn" olup, orgun daha ilkel bir modelidir. Bu sazın "arğîn" isimli enstrümanla karıştırılmaması gerekir. "Arğîn", bir çift ney veya klâret türü bir çalgının yanyana getirilip birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir sazdır. Arapların hâlen "arğul", Türklerin yine "arğul" ve aynı zamanda "çifte" adıyla kullandıkları enstrümandır. Arğîn'in uzunluğu 310 mm. civarında olup, çalgılarının herbirinde 6 delik vardır. Jen Jenkins-Paul Rowsing Olsen, *Music And Musical Instruments In The World Of İslâm*, London 1976, s. 58; Laurence Picken, *Folk Musical Instruments Of Turkey*, New York 1975, s. 516; Murat Bardakçı, *Marâğalı Abdülkâdir*, İstanbul 1986, s. 108; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314/1898-9, I, 623.

آلة	[âlet]:enstrüman
إمرين	[imrîn]:İmrîn (eski bir İran makamı)
إمساك	[imsâk]:es, sus, sessizlik
إنتقال	[intikâl]:geçiş
إنتقال راجع	[intikâl râci‘]:dönücü geçiş
إنتقال صاعد	[intikâl sâ‘id]:çıkıcı geçiş
إنتقال مستقيم	[intikâl müstekîm]:doğrudan geçiş
إنتقال هابط	[intikâl hâbit]:inici geçiş
إنسجام	[insicâm]:armoni
أنف	[enf]:burguluk (ud)
أنواع التأليف الغنائي	[envâ‘ü’t-te’lîfi’l-ğınâi]:müzikal kompozisyon türleri
بعد طنيني	[bu’d tanîni]:tanîni aralığı, 9/8
بُعد	[bu’d]:aralık, interval
بقية	[bakiyye]:bakiye (yarım tanîni), 256/243 oranında aralık
بم	[bemm]:bam teli, 1. tel (ud için)
بنصر	[bınsır]:yüzük parmağı, 3. parmak [ud için]
بوق	[bûk]:boru, borazan
تأليف الألحان	[te’lîfü’l-elhân]:melodilerin kompozisyonu
تأليف النغم	[te’lîfü’n-neğam]:notaların kompozisyonu
تأليف بسطي	[te’lîf bastî]:coşku ve neşe veren kompozisyon
تأليف قبضي	[te’lîf kabdî]:hüzünlü -melodiler içeren- kompozisyon
تأليف متتالي	[te’lîf mütetâli]:peşpeşe [notaların oluşturduğu] kompozisyon
تأليف معتدل	[te’lîf mu‘tedil]:huzur veren kompozisyon
تأليف	[te’lîf]:kompozisyon, beste
تألفي	[te’lîfi]:anarmonik
تباين	[tebâyün]:akort bozukluğu, ahenksizlik
تحريك الأوتار	[tahrîkü’l-evtâr]:tellere vurmak, icra etmek,saz (enstrüman) çalmak
تحريك الغناء	[tahrîkü’l-ğınâ]:şarkı söylemek

ترجيع	[tercî'] :birlikte icra etmek, eşlik etmek
تركيب	[terkîb]:melodi, yapı, armoni
ترنيم	[ternîm]:terennüm, mırıldanma
تسع الكل	[tis'u'l-küll]: koma, 1/9
تسوية	[tesviye]:akort
تسوية عظمي	[tesviye 'uzmâ]:büyük akort (meşhur akort) ³⁰
تلحين	[telhîn]:bestelemek, kompoze
تنعيم	[tenğîm]:notalandırma, seslendirme, solfej
ثالثة الأوساط	[sâlisetü'l-avsât]:3.telin açık hali; 2.telin serçe parmak perdesi
ثالثة الحادّات	[sâlisetü'l-hâddât]:5. telin açık hali; 4. telin serçe parmak perdesi
ثالثة المقدمات	[sâlisetü'l-mukaddemât]:2. telin açık hali; 1. telin serçe parmak perdesi
ثالثة حادّات الحادّات	[sâlisetü hâddâti'l-hâddât]:5. tel serçe parmak perdesi
ثقب	[sukb]:delik [nefesli sazlar için]
ثقل	[sıkl]:pestlik
ثقل اول	[sakîl evvel]:sakîl-i evvel ³¹
ثقل ثاني	[sakîl sânî]:sakîl-i sânî ³²
ثقل	[sakîl]:pest ses, sakîl
جس	[cess]: [ud klavyesinde perde üzerine] basma
جمع	[cem']:skala
جمع أعظم	[cem' a'zam]:büyük skala, çift oktav
جمع إفتراق	[cem' iftirâk]:ayrık skala
جمع الأوساط	[cem'u'l-avsât]:orta [notalar] skalası
جمع الحادّات	[cem'u'l-hâddât] :tiz [notalar] skalası
جمع الذي بالكل مرتين	[cem'u'l-lezî bi'l-küll merrateyn]:çift oktav skalası

³⁰ Herbir telin, bir alttaki telin serçe parmak baskısı sesine akortlandığı sistem.

³¹ Peşpeşe gelen üç sesli (8) ve bir sessiz (4'lük es) vuruştan ibaret 5/8'lik bir ikâdır. Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, s. 81.

³² Peşpeşe gelen üç sesli (8), bir sessiz (4'lük es) ve sesli bir vuruştan ibaret 7/8'lik bir ikâdır. *a.g.e.*, s. 81.

جمع الذي بالكُلّ	[cem‘u‘l-lezî bi‘l-küll] :oktav skalası
جمع متّصل	[cem‘ muttasıl]:kesintisiz skala
جنس	[cins]:dörtlü aralık, tetrakort, 4/3
جهير	[cehîr]:bas ses
جواب	[cevâb]:oktav ses [tiz veya pest taraftan]
حادّ	[hâdd]:tiz ses, 5. tel
حادّة الحادّات	[hâddetü‘l-hâddât]:5. telin işaret parmağı perdesi
حاذق	[hâzık]:virtüöz
حدّة	[hıdde]:tizlik
حنجرة	[hancere]:hançere, gırtlak
خروج	[hurûc]:vezni ve zamanı yavaşlatma
خفيف ثقيل	[hafîf sakîl]:hafif-i sakîl ³³
خفيف خفيف	[hafîf hafîf]:hafif-i hafîf ³⁴
خفيف رمل	[hafîf remel]:hafif-i remel ³⁵
خفيف	[hafîf]:hafif, güçsüz, piyano [ses]
خنصر	[hınsır]:serçe parmak
خنصر المشني	[sâlisetü‘l-evsât]:4. telin açık hali; 3. telin serçe parmak perdesi
دشتان المجنّب	[destânü‘l-mücenneb]:mücenneb [komşu] perdesi
دشتان ج. دساتين	[destân ç. desâtîn]:perde [ses]
دشتانة ج. دستانات	[destâne ç. destânât]:perde bağı [enstrüman]
دؤر	[devr]:devir [îkâ, usûl]
ذي الأربع	[zi‘l-erba‘]: dörtlü aralığı, tetrakort, 4/3
ذي الخمس	[zi‘l-hams]: beşli aralığı, 3/2
ذي الكلّ	[zi‘l-küll]:sekizli, oktav aralığı, 2/1
الذي بالأربع	[ellezî bi‘l-erba‘]: dörtlü aralığı, tetrakort, 4/3

³³ Peşpeşe gelen üç sesli (8), bir sessiz (8’lik es) ve üç sesli (8) vuruştan ibaret 7/8’lik bir ikâdır. *a.g.e.*, s. 81.

³⁴ Peşpeşe gelen iki sesli (8), bir sessiz (8’lik es) ve iki sesli (8) vuruştan ibaret 5/8’lik bir ikâdır. *a.g.e.*, s. 81.

³⁵ Peşpeşe gelen üç sesli (4) vuruştan ibaret olan 3/4’lük bir ikâdır. *a.g.e.*, s. 81.

الذي بالخمس	[ellezî bi'l-hams]:beşli aralığı, 3/2
الذي بالكل مرتين	[ellezî bi'l-küll merrateyn]:çift oktav aralığı
الذي بالكل	[ellezî bi'l-küll]:sekizli, oktav aralığı
ربط ج. رباط	[rabt ç. ribât]:perde bağı
رمل	[remel]:remel ³⁶
زمان نقرة	[zemân nakra]:bir vuruş zamanı
زفر (مُزمار)	[zemr; mizmâr]:mizmâr, ney, ses
زير ثاني	[zîr sâni]:5. tel
زير	[zîr]:4. tel
سبب	[sebeb]:sebeb ³⁷
سبابة	[sebbâbe]:işâret parmağı
سبدار	[sebdâr]:Sebdâr (eski bir İran makamı)
سزنا (سرناي)	[sürnâ; sürnây; senây]:zurna, sürnây (bir enstrüman)
سلم ملون	[süllem mülevven]:kromatik dizi
سلم	[süllem]:ses merdiveni veya dizisi
شجوي (صوت)	[şcevî]:hüzünlü [melânkolik] ses
شد	[şedd]:germek, çekmek [teller]
ششم (سيسم)	[şeşem; sîsem]:Şeşem veya Sîsem (eski bir İran makamı)
صناعة التأليف	[smâ'atü't-te'lîf]:kompozisyon sanatı
صناعة الموسيقى	[smâ'atü'l-mûsîkâ]:müzik sanatı
صناعة	[smâ'a]:sanat
صنعة	[san'a]:müzik icra etmek
صوت مضاعف	[savn mudâ'af]:oktav
صوت	[savn]:ses
صياح	[sıyâh]:oktav
ضارب ج. ضرباب	[dârib ç. durrâb]:sâzende; ritimci

³⁶ Peşpeşe gelen bir sesli 4'lük, iki 8'lik vuruş ve bir 8'lik es'ten ibaret olan 5/8'lik bir ikâdır. *a.g.e.*, s. 81.

³⁷ Bir sesli ve bir sessiz harften oluşan kelimelerdir; "hel, men, leke, bike" vb. gibi. Nihad Çetin, "Arûz", *DİA*, III, 424.

ضرب	[darb; darabe]:vuruş, enstrüman çalmak
ضفیر مشتبک	[dafır müştebek]:bileşik örgü [melodik yapı]
ضفیر منفصل	[dafır munfasıl]:ayrık örgü [melodik yapı]
طاقة	[tâka]:kat [ud teli]
طبقة	[tabaka]:mertebe
طنبور خراسانی	[tanbûr Horasânî]:Horasan tanburu
طنیني (طنین)	[tanînî; tanîn]:tanîni, ton, 9/8 aralığı
عالی (صوت)	[âlî]:tiz ses
علم التألیف	[‘ilmü’t-te’lîf]:kompozisyon ilmi
علم الموسیقی	[‘ilmü’l-mûsîkâ]:müzik ilmi
عمق	[umk]:derinlik [ud]
عنف	[unf]:klavye [ud]
عود	[ûd]:ud
غلیظ	[ğalîz]:kalın ses, bas
غناء	[ğmâ]:ğmâ, şarkı söylemek
فاصلة	[fâsıla]:aralık, interval
فساد النغم	[fesâdü’n-neğam]:detone ses
فضاء	[fedâ]:boşluk [ud]
فضلة (بقیة)	[fadla; bakiyye]:bakiye, 256/243 oranında aralık
قربیة من الوسطی	[karîbe mine’l-vustâ]:3. telin 4. parmağı perdesi
قربیة من الوسطی	[karîbe mine’l-vustâ]:4. telin orta parmak perdesi
قربیة من حادّة الحادّات	[karîbe min hâddeti’l-hâddât]:5. telin orta parmak perdesi
قربیة من حادّة الحادّات	[karîbe min hâddeti’l-hâddât]:5. telin 4. parmağı perdesi
قربیة من مقدّمة الأوساط	[karîbe min mukaddimeti’l-avsât]:2. telin orta parmak perdesi
قربیة من مقدّمة الأوساط	[karîbe min mukaddimeti’l-avsât]:2. telin 4. parmak perdesi
قربیة من مقدّمة الحادّات	[karîbe min mukaddimeti’l-hâddât]:4. telin orta parmak perdesi
قربیة من مقدّمة الحادّات	[karîbe min mukaddimeti’l-hâddât]:4. telin 4. parmak

	perdesi
قريبة من مقدّمة	[karîbe min mukaddimeti'l-mukaddemât]:1. telin orta
المقدّمات	parmak perdesi
قريبة من مقدّمة	[karîbe min mukaddimeti'l-mukaddemât]:1.telin 4.
المقدّمات	parmak perdesi
قصبّة الرّئة	[kasabetü'r-rie]:hançere, nefes borusu
قيثارة (قيثورة)	[kaysâre; kaysûre]:Sitâr, gitar, uda benzeyen üç telli bir enstrüman
كُلّ و ثلث كُلّ	[küll ve sülüs küll]: dörtlü, 4/3 oranı
كُلّ و ثمن كُلّ	[küll ve sümün küll]: sekizli, 9/8 oranı
كميّة الوتر	[kemiyyetü'l-veter]:telin kalınlığı
كنكلة	[kenkele]:Kenkele, uda benzer tek telli bir Hind enstrümanı
لا متتالي	[lâ mütetâli]:peşpeşe olmayan [melodik örgü]
لحن ج. ألحان, لحنون	[lahn ç. elhân; luhûn]:melodi
لؤلبي خارج	[levlebî hâric]:dışa doğru helezoni [geçiş]
لؤلبي داخل	[levlebî dâhil]:içe doğru helezoni [geçiş]
لؤلبي	[levlebî]:helezonik [melodik örgü]
لؤني	[levnî]:kromatik
مؤتلف	[mü'telif]:uyumlu, akortlu
متتالي	[mütetâli]:peşpeşe
متزاوجة	[mütezâvice]:akor [sesler]
مثلث	[misles] ³⁸ :2. tel
مثلثة ج. مثلثات	[meslese; mislese ç. müsellesât]:Meslese, üç telli bir enstrüman
مثنوي	[mesnâ]:3. tel
معجاري (الأصوات)	[mecârî]:ses çıkış yerleri
محال	[muhâl]:uyumlu

³⁸ Bu isimler tellerin sıra numaralarıyla değil, tellerin bağırsak bükümleriyle isimlendirilmiştir. Yani misles teli (2. tel) üç kat bağırsaktan yapıldığı için “üçlü” mânâsına gelen “misles” adını almıştır; mesnâ teli de (3. tel) iki kat ibrişimden yapıldığı için ikili mânâsına gelen “mesnâ” adını almıştır. Turabî, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, s. 71.

محصورة	[mahsûra]:pozisyon dışı
مخارج (النغم)	[mehâric]:nota çıkış yerleri
مدّ الوتر	[meddü'l-veter]:telin gerilmesi
مرتبة	[mertebe]:tabaka, ses derecesi
مساوات (النغم)	[müsâvât]:notaların uyumu
مستقصي	[müstaksâ]:uyumsuz
مشاكله	[müşâkile]:benzer [ses, nota]
مشتبك	[müştebek]:içiçe [îkâ]
مَشَط	[muşt; muşt]:eşik [ud]
مصعد (صاعد)	[mıs'ad; sâ'id]:çıkıcı
مصوّتات وترية	[musavvitât veteriyye]:telli enstrüman
مصوّتة ح. مصوّتات	[musavvite ç. musavvitât]:enstrüman
مضرب (الأوتار)	[madrab]:tellerin vurulma yerleri
مطربة	[mutribe]:coşkulu, neşeli [melodi]
مطلق الوتر	[mutlaku'l-veter]:telin açık pozisyonu
معتدل	[mu'tedil]:orta hız, moderato
معرات	[mi'rât; mu'arrât]:kullanılmayan perde
معي	[ma'y]:bağırsak [teller]
مغنون ح. مغنون	[muğannî ç. muğannûn]:hânende, şarkıcı
مفروضة	[mefrûda]:1. telin açık halinin verdiği ses, uddaki ilk ses
مقاطع (الأصوات)	[mekâtı']:asma kalışlar, melodinin bir parçası
مقدمة الحادات	[mukaddimetü'l-hâddât]:4. telin işâret parmağı perdesi
مقدمة المقدمات	[mukaddimetü'l-mukaddemât]:1. telin işâret parmağı perdesi
مقدمة	[mukaddime]:ilk perde
ملحن	[mülahhin]:bestekâr, kompozitör
ملون	[mülevven]:kromatik
ملوي ح. ملاوي	[melvâ ç. melâvî]:burgu
منفصل	[munfasıl]:ayrık [îkâ]
مهرجاني	[mihricânî]:Mihricânî (eski bir İran makamı)

موسيقار	[mûsîkâr]:müzisyen
موسيقارية	[mûsîkâriyye]:müzisyenlik
موسيقى	[mûsîkâ]:müzik
موشح	[müvaşşah]:Muvaşşah (bir beste formu)
موضع (للنغم علي العود)	[mevdî']:perde [ud]
ناقوس	[nâkûs]:çan
ناي رومي	[nây Rûmî]:Rum neyi
ناي رومي علي الزق	[nây Rûmî ale'z-zuk]:Gayda, tulum
نسبة	[nisbe]:oran
نسبة تأليفية	[nisbe te'lîfiyye]:armonik oran
نسبة عددية	[nisbe 'adediyye]:aritmetik oran
نسيبة	[nesîbe]:benzer, benzeş, eş ses
نصف طينيني	[nisf tanîni]:yarım tanîni
نظيرة	[nazîre]:eş (ses)
نغمة	[nağme]:nota
نقرة	[nakra]:vuruş
نقرة ساكنة	[nakra sâkine]:boş vuruş, es
نقرة متحركة	[nakra müteharrike]:sesli vuruş
نقرة منفردة	[nakra münferide]:tek vuruş
نقلة	[nakle; nukle]:geçiş
النسب الزمانية	[en-nisebü'z-zemâniyye]:ritim
النغم السبع الأوائل	[en-neğamü's-seb'u'l-evâil]:ilk 7 nota(Udun 1., 2. tellerinde)
النغم السبع الأواخر	[en-neğamü's-seb'u'l-evâhir] :son 7 nota(Udun 3., 4. tellerinde)
نيروزي	[neyrûzî]:Neyrûzî (eski bir İran makamı)
هابط	[hâbit]:inici (geçiş)
هزج	[hezec]:hezec, bitişik ritim
هيئة	[hey'e]:şekil, biçim, form

وتد	[vetid]:vetid ³⁹
وترج. أوتار	[veter ç. evtâr]:tel
وترية	[veteriyye]:telli
وشطي	[vustâ] : 3 telin işâret parmağı perdesi
وشطي	[vustâ]:orta parmak, 2. parmak
وقفة ج. وقفات	[vakfe ç. vakfât]:es, sus

³⁹ Sesli ve sessiz harflerden oluşan üç harfli kelimelerdir; “bikem, emsi” vb. gibi. Nihad Çetin, “Arûz”, *DİA*, III, 424.